

УДК 883.3.417.3

Ольга ГОРБОНОС

м.Херсон

go1977os@mail.ru

КОНЦЕПТОСФЕРА АВТОРА В ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗКАХ ОСИПА БОДЯНСЬКОГО

Дослідження присвячене аналізу висвітлення авторської позиції Осипа Бодянського як складової жанрової парадигми літературних казок митця як геноодиниці вітчизняного літературного процесу початку ХІХ століття, Спираючись на конкретні літературно-фантастичні твори Осипа Бодянського збірки «Наські українські казки», поєднуючи історико-літературний і теоретичний аспекти дослідження, у статті визначено основні параметри їх суб'єктивності як художньої домінанти у процесі творення авторських казок на базисі художньої системи народної казки.

Ключові слова: народна казка, літературна казка, суб'єктивність, співдія, аналіз-порівняння, описовість, психологізм.

У двадцяті – тридцяті роки ХІХ століття в українському літературному просторі (в атмосфері творчого відштовхування від бурлескно-травестійних традицій) виникає й розвивається романтизм, витоки якого сучасні дослідники вбачають перш за все у зверненні до народної творчості, вітчизняних культурних традицій, що було зумовлено потребою національного самопізнання відповідно до ідей Гумбольдта, Гердера, Шлегеля та інших провідних мислителів доби. Чимало тогочасних творів поставало на порубіжжі народнопоетичної імперсональної художньої свідомості й особистісно-психологічного творчого мислення автора з романтичним типом ставлення до дійсності. Саме в цей період увага українського письменства до фольклорних джерел як домінантного вияву духовної культури українського народу означала наближення до народного естетичного ідеалу, його світорозуміння та екзистентних цінностей. «Наступив, здається, той час, коли пізнають справжню ціну народності. В

цьому відношенні великої уваги заслуговують пам'ятки, в яких повніше виявлялася б народність: це є пісні – де звучить душа, порушувана почуттям, і казка – де відчувається фантазія народна», – писав М.Максимович [6, с.5-6].

Відтак, закономірно, що українські письменники-романтики надавали особливої ваги жанру народної казки як усній оповідальній формі, витвору колективної художньої свідомості; даний фольклорний жанр сприймався романтичною естетикою як вияв народного генія, «духу нації». Відповідно творення літературної казки стало одним із компонентів виокремлення месіаністичного аспекту постаті автора в романтичній літературі.

Звернення до казково-фантастичних образних традицій у творчості О.Бодянського - фольклориста, поета, літературного критика романтичної доби - стає генезою виникнення його віршованих літературних казок на народноказковій основі, яка зафіксована виходом у 1835 році збірки «Наські українські казки козака Іська Матиринки». У основу текстів казок митця були покладені відомі народноказкові сюжети, і цим фактом О.Бодянський виносить авторську казку на новий еволюційний етап її розвитку – виникнення літературної казки на сюжетному базисі казки народної.

У розвитку жанру української літературної казки це видання та його значення на сьогодні незаперечно визнані вітчизняним літературознавством. «Три твори цієї збірки разом з казками Білецького-Носенка (які, однак, були опубліковані лише в 70-х роках ХІХ ст.) кладуть початок жанру літературної віршованої казки на фольклорній основі», - підкреслював О.Гончар [49, с.242]. У художньому контексті розвитку літературної казки цього періоду слід відзначити актуальність виходу збірки О.Бодянського як своєрідну маніфестацію новочасності жанрового мислення її автора.

Закономірно, що літературні казки митця, їх змістовно-формальні ознаки привернули увагу М.Драгоманова, І.Франка, О.Огоновського, М.Василенка, О.Гончара, М.Кондрашова, Ю.Ярмиша. Наукові розвідки С.Крижанівського, Є.Нахліка, П.Хропка, М.Яценка декодують місце творів О. Бодянського в системі художніх координат літературного процесу. У комплексі зазначених

досліджень певним маргінесом їх аналітико-систематичного розгляду став аспект художньо-образної своєрідності авторського світообразу казок збірки. А отже, текстові масиви літературної віршованої казки митця вимагають більш ґрунтовного проникнення в закономірності висвітлення в літературно-казковому творі саме авторської позиції письменника, що й зумовлює *мету* нашого дослідження.

Відтак, образно-чуттєве сприйняття художнього світу народної казки і наповнення його змістотворчими формантами, які виникли з власної письменницької обсервації у таких творах збірки як «Казка про дурня та його коня» та «Казка про малесенького Йвася, змію, дочку її Олесю та задніх гусенят», і стає предметом аналітичного зрізу даної статті .

Сучасний дослідник О. Гончар стверджував, що в основу «Казки про дурня та його коня» «покладено фантастичну казку про здобування лицарями руки царської дочки, яка сидить на кам'яному узвишші... З допомогою фантастичних засобів третій син селянина (дурний) здобуває руку царівни» [3, с.245]. На думку М.Василенка та І.Франка, в основу даного твору покладена «Казка про дурня, що ходив ночувати на батькову могилу і потім здобув руку царівни» [9, с.450]. Відповідно, у ролі народноказкової праформи цієї літературної віршованої казки визначено два джерела – тексти «Про трьох братів, що ходили до батька на могилу ночувать» та «Про царівну, що сиділа на скляній горі», вміщених у збірнику П.Чубинського як Ч.70 та 71. Аналітичний зріз цих творів дає можливість стверджувати про подібність їх змістової наповненості.

Фабульна канва народноказкових джерел – це розповідь, як три сини (два розумних, третій - дурень) виконали передсмертний заповіт батька прийти провідати його могилу; за це брати повинні отримати щедрю батьківську нагороду. Відвідати могилу рідної людини пішов лише менший син-дурень. Саме йому вдячний батько віддає чарівні шерстинки: в разі необхідності вони перетворюють дурня в лицаря і викликають вірного помічника – прудкононого коня. Саме з допомогою цих чудодійних

помічників син-дурень здобуває прихильність і ласку царівни та одружується з нею. Характерно, що обидва тексти не завершуються, як звичайно народні казки, змалюванням весільного бенкету та традиційною кінцевою формулою. Вони доповнені подієвими, багатоепізодними картинами життя молодої сім'ї й після одруження: налагодженням стосунків із батьком-царем, виконанням сином-дурнем його завдань тощо.

Як відомо, народна пам'ять в художньому творі утримує ядро сюжету, але не в змозі зберегти всіх деталей оповіді, результатом чого стає розмивання автентичності історичного чи ситуативного поштовху до виникнення конкретного фольклорно-поетичного твору. Гармонійність народного мистецтва не визначається його співвідношенням з ідеєю на рівні відтворення конкретно-буттєвого та реально-історичного. Літературна ж віршована казка О.Бодянського насичена культурно-національними деталями, достовірними етнографічними матеріалами. «Бодянський подає описи реального сільського побуту (картини сільського вечора, ранку, етнографічні описи весільних обрядів), наводить тексти весільних пісень, - підкреслював О.Гончар, розкриваючи змістові особливості «Казки про дурня та його коня» [3, с.245].

Суб'єктивна організація художнього світу відзначеного народноказкового претексту набуває конструктивного характеру в аспекті репродукування в його структурі етнічно значущого матеріалу. О.Бодянський розширив насамперед межі етнографічного аспекту твору в дусі романтичної конкретики. Відбувається «укрупнення» зображення – докладний і саме авторський опис весілля як яскравого, виразного, традиційного святкового дійства гармонійно входить до сюжетно-подієвої сфери твору.

Змалювання реальних святкових колізій цього народного видовищного обряду, усіх його часових площин: дівич-вечора, вінчання, весільного бенкету – є розлогим, розгорнутим, виповненим буттєво-конкретними реаліями. На перше місце виходить художнє моделювання дійсності; казкова умовність стає маргінесом зображення. Святкова деталізація народного

дійства виступає носієм експресивної суб'єктивізації авторської оповіді: поет-романтик захоплюється й цінує природний вияв поетичної душі свого народу, наприклад:

... дівоньки,
то защебечуть, перестануть,
то вп'ять почнуть, то вп'ять мовчать.
Тепер вони собі сидять
За короаєм і співають,
Бо вильце вити починають;
[1, с.26].

Динамічний і високохудожньо змодельований у літературній віршованій казці О.Бодянського епізод українського весілля надає йому етнозберігаючої функції. Та все ж суб'єктивно-авторське бачення традиційних народноказкових колізій, їх неповторно-індивідуальне змалювання сфокусовується не лише на межі сюжетно-фабульної розбудови «концентрованої» розповіді фольклорного твору.

Митець створює в епізоді весілля казки тісну атмосферу ліплення характеру, використовуючи літературні засоби його зображення. Конструювання власне подій у ланцюжку епізодів весілля набирає конфліктного характеру. Любовна ситуація у тексті подається автором з переходом від традиційності (царівна збирається заміж за свого обранця, лицаря, який отримав від неї перстень) до альтернативності: вона відмовляється вийти за нього заміж, побачивши дійсне обличчя сина-дурня. Дівоча непокірність набуває реальних окреслень, які ідентичні літературним традиціям І.Котляревського у зображенні Наталки Полтавки в однойменній драмі та вибухів протесту Марусі з повісті Г.Квітки-Основ'яненка:

Царівна в плач: Цур! Пек йому!
Зістанусь дівкою довіку!
Нехай не буду нікому,
Ніж мужем мать сього каліку! [1, с.25].

Драматизується душевний стан дівчини: душевні муки породжують, розпач, безнадію, однак роблять змалювання героїні емоційно об'ємним:

Але як пісень не тяли

А молоді не могли

Ні тріночки розвеселити:

Да й як-таки з нелюбом жити? [1, с.27].

Юна царівна стає не просто образом твору, а втілює типово романтичний конфлікт – суперечність між суб'єктивним прагненням індивідууму до щастя й неможливістю в силу певних обставин його досягти. Його вирішення в цій казці відбувається через розвиток автором саме народноказкових сюжетних колізій. Конкретно-буттєвий суперечливий розвиток дії переводиться в інший план – фантастичні параметри перетворення сина-дурня з допомогою чудодійних засобів у прекрасного обранця-лицаря. Казка має ідилічне завершення – весілля як перехід до нового, гармонійного життя головних героїв.

За рівнем субективності, введенням в умовно-художній простір народної казки конкретно-буттєвого матеріалу, формами вияву авторської свідомості ідентичний відзначеному тексту і останній у збірці О.Бодянського літературно-казковий твір «Казка про маленького Йвася, змію, дочку її Олесю та задніх гусенят». Структура заголовку вказує і на фольклорне джерело авторського твору – відому українську народну казку «Телесик», і розкриває її основну подієву лінію. Автор, розробляючи цей сюжет, як завжди робить акцент на етнографізмі – докладному описові звичаєво-обрядових традицій свого народу; введення даного індивідуально-творчого сегменту в архітектоніку народного джерела набирає форм такого ж системного підходу, як і в попередньому творі.

Поет прагне не лише докладно змалювати картини народного життя, а й поетично їх змалювати, захоплено-піднесено зобразити, що продиктовано романтичною естетикою. До етнографічних знаків аналізованої казки відноситься «інтересне вчислення забав сільських дітей у всіх порах

року...та гарний опис сцени в убогій сільській хаті між дідусем і бабусею, що згадують свою страчену дитину» [9, с.454]. Змалювання дитячих забав та ігор на Україні як змістовий компонент експозиції казки передається поетом енергійною строфою, підкреслено швидким темпом, змалюванням активних дій героїв цього уривку – сільської дітвори; використовується тернарне римування та чотиристопний ямб без пірихіїв:

Ми ж дітьми – бігаєм, кричим:
 Зимою grindжола тащим,
 Або громак, або санчата,
 Щоб стрілкою з гори летіть;
 Або – марш кучкою глядіть,
 Як в боки в'їлися хлоп'ята! [1, с.35].

Світла, оптимістична подієвість цього етнофакту уже авторської казки виразно відтіняє типовий романтичний «декор» головного героя Івася, його фізично-просторове відчуження. Такий незвичний стан типового народноказкового героя у фантастичній авторській фактурі однозначний і прозорий: йде процес виокремлення індивідууму із загалу, людської спільноти:

Інак зусім ріс, ...
 Наш Івашок ...
 Нікуди з хати не ходив,
 Опріч, як я казав, ловити
 ... овсяночку...
 З другими ж дітьми він не знавсь
 І в грища з ними не в'язавсь:
 Мовби тобі другого роду...
 І тільки б то і знав, що воду [1, с.37].

Авторська колізія автентичного казкового твору заглиблюється і у внутрішній світ героя, і в романтичний спосіб уведення в художній твір обставин дій головного персонажа – непізнаних, таємничих, а пізніше - і

жорстоких у ставленні до нього. Саме водний простір як топос внутрішнього затишку, гармонії думок та почуттів Івася набирає статусу буттевої поляризації – стає джерелом загрози для його життя. У зазначених епізодах казки О.Бодянський виходить на романтичну межу змалювання незвичайності свого героя, зовнішнього відображення його глибоких внутрішніх почуттів, хоч і з використанням зниженої образної тональності буттевої основи такої поведінки персонажу.

Перебіг подальших подій у казці і традиційно-казковий, і несподіваний, незвичний. Наступні епізоди казки – це не тільки зображення дій і вчинків героїв як засобу розкриття їх характерів, а й наявність у її мовній структурі численних монологів та діалогів. Саме вони – форма вирізьблення образу Івася як характеру неоднозначного тепер уже в плані підкреслення його активності, безкомпромісності, сили духу в боротьбі за власне життя; саме на це спрямована авторська акцентація драматизму типової казкової ситуації.

Вона гризе, а він сумує,
Гада, небіж, як би спастись...
Як з гаспидом би розійтись...
Коли – от і гусі і летять [1, с.43-44].

О.Гончар, коментуючи цей уривок казки, зазначав, що О.Бодянський «використовує факт відмови передніх гусей допомогти Івасеві для морального осуду тих людей, які нікого не виручають із біди:

Так часто й люди нам лепечуть.
Хоч пропадай тоді з біди,
А помочі од їх не жди! [1, с.45].

Без сумніву, перед нами екзистенційно-антропологічна теза самого автора, який і в цій казці звертається до проблеми розкриття цінностей життя людини, добра і зла в людському житті, милосердя і жорстокості. Це філософія не науковця-теоретика, а майстра поетичного слова, людини, вияв його глибоких роздумів, спостережень, власних поглядів на життя.

Спрямованість авторської філософічності саме на оптимістичне життєстверджувальне начало життя людини модифікували і поетичну структуру першоджерела, і наявність письменницьких коментарів-утверджень – типу «Ні, неборак наш не загинув» [1, с.45], трансформованих форм пареміографічних одиниць, зокрема «Хто бажа чужого» [1, с.45] та типових казкових кінцівок:

Самі ж з синком своїм живуть,
 Кохаються, і хліб жують,
 Да постолом добро, знай, возьять [1, с.47].

Наближеність літературних казкових творів О. Бодянського до сюжетів народних казок, на основі яких вони створені, характеризуються авторським розумінням теми і авторськими принципами її художнього освоєння безпосередньо в письменницьких текстах. Спрямованість його індивідуальних творчих прийомів-засобів – пафосних етнографічних та ментальних описів, конкретизація та деталізація буттєвих формантів українського народного життя, зображення внутрішнього світу своїх героїв, багатство емоційного забарвлення, композиційна трансформація народних казок – забезпечує розкриття етно- і антропоцентризму уже авторських казкових текстів.

Список літератури

1. Бодянський О. Псевдонім його Іська Матиринки. Наські українські казки. [Передмова і три казки, переказані віршами] /Осип Бодянський. – М., 1835. – 67с.
2. Василенко Н. Иосиф Максимович Бодянский и его заслуги для изучения Малороссии /Николай Василенко //Киевская старина. – 1903. - № 1. – С.44-99.
3. Гончар О. І. Українська література передшевченківського періоду і фольклор /Олексій Іванович Гончар. – К. : Наукова думка, 1982. – 312с.
4. Грица С. Фольклор у просторі та часі : Вибрані статті /Софія Грица. – Тернопіль : Астон, 2000. – 228с.
5. Крижанівський С. «Малі поети» українського романтизму XIX ст. /Степан Крижанівський. – Пам'ять століть. – 1997. - № 1. – С.99-108.
6. Максимович М. Українські пісні, видані М. Максимовичем /М.Максимович. : Фотокопія видання. 1827. – К. : Видавництво АН УРСР, 1962. – 343с.

7. Петров Н.И. Бодянский О.М. /Николай Иванович Петров //Очерки истории украинской литературы. – К., 1884. – С.183-188 .
8. Українські поети-романтики 20-40-х років ХІХ ст. /[упор., підг. текстів, біогр. довід. і прим. М.Л. Гончарука, С.А.Крижанівського; вступ.стаття М.Т.Яценка]. – К. : Наукова думка, 1987. – 636с.
9. Франко І. Зібр. творів : У 50 т. /Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981– .

–
Т.34. – 1981. – С.449- 457.

Концептосфера автора в літературній сказці Осипа Бодянского

Исследование посвящено анализу авторской позиции Осипа Бодянского в роли составляющей части жанровой парадигмы его литературных сказок как геноединицы отечественного литературного процесса начала ХІХ века. Опираясь на конкретные литературно-фантастические произведения Осипа Бодянского его сборника «Наські українські казки», сочетая историко-литературный и теоретический аспекты исследования, в статье определены основные параметры их субъективности как художественной доминанты в процессе создания авторских сказок на базисе художественной системы народной сказки.

Ключевые слова: народная сказка, литературная сказка, субъективность, совместных действий, тест-сравнение, описательность, психологизм.